अध्याय ५० वा.

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

श्रीकुलदेवतायै नमः । श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ।

॥ श्रीसद्गुरुसाईनाथाय नमः ॥

जन्मदाते मायबाप । यांचिया उपकारा नाहीं अंत ॥
मानवदेह दिधला मजप्रत । उपजलों न जंत त्यांपोटीं ॥ १ ॥

झालों न सळ मातेच्या उदरा । अंध पंगू काणा तोतरा ॥
उपजलों ना मुका बहिरा । जन्मलों पुरा सुपिंड ॥ २ ॥

ज्याचे देववंदी चरण । ऐसा जो उत्तम ब्राह्मणवर्ण ॥
तेथ मी ईश्वरकृपें अवतीर्ण । जाहलों पूर्ण दैवाचा ॥ ३ ॥

जन्मोजन्मीं माता पिता । कोट्यानकोटी जन्म घेतां ॥
परी या जन्ममरणा चुकविता । तयाची दुर्मिळता अनिवार ॥ ४ ॥

जन्मदाता तोही पिता । दुजा मौंजीबंधन कर्ता ॥
तिजा अन्नप्रदानें पाळिता । चौथा भयभीता सोडविता ॥ ५ ॥

जगीं हे सर्व समसमान । परी कृपाळु सद्गुरूवीण ॥
खरा जनक नाहीं आन । नवल विंदान परिसावें ॥ ६ ॥

जननी गर्भीं वीर्य निक्षेपिता । योनिद्वारा जन्मदाता ॥
होतो केवळ लौकिकी पिता । सद्गुरु जनिता अलौकिक ॥ ७ ॥

तो न वेंचितावीर्याचा कण । नीच योनिद्वाराबीण ॥
देऊनिया निजपुत्रा जनन । अनुग्रहपूर्ण करवीत ॥ ८ ॥

नमो त्या जन्ममरणनिवर्तका । करुणाघना ज्ञानप्रकाशका ।
वेदगुह्य सच्चित्प्रतिपादका । सर्व व्यापका गुरुवर्या ॥ ९ ॥

नमो संसारतमदिनकरा । आत्मानुभवसंतशेखरा ॥
भक्तचित्तचकोरचंद्रा । कल्पतरुवरा गुरुवर्या ॥ १० ॥

अगाध गुरुरायाचें महिमान । वर्णितां गळे वाचेचा अभिमान ॥
बरें असावें मुकिया समान । खालवोनि मान गुरुचरणीं ॥ ११ ॥

पूर्वजन्मीं अनवच्छिन्न । नसतां कोणी तपःसंपन्न ॥
होई न तया संतदर्शन । त्रितापनिरसनकारक ॥ १२ ॥

परमार्थ मोक्ष वा निजहित । साधावें ऐसा जयासीं हेत ॥
तेणें व्हावें संतांचे अंकित । उणें न यत्किंचित मग तया ॥ १३ ॥

धन्य धन्य सत्संगती । काय वर्णावी तिची महती ॥
तिये पासाव विवेकविरक्ति । परम शांती सद्भक्तां ॥ १४ ॥

साई केवळ चैतन्यमूर्तीं । अव्यक्तचि ते आले व्यक्तीं ॥
काय त्यांची निर्विषय स्थिति ॥ कोण निश्चिती वानील ॥ १५ ॥

भक्त भावार्थी श्रोते प्रेमळ । तयांलागी तोचि कनवाळ ॥
प्रेमें वदे निजचरित रसाळ । केवळ जें राउळ तयांचें ॥ १६ ॥

शिरीं जयाचा पडतां कर । अहंभावाचा होई चूर ॥
सोहंभावाचा चाले गजर । आनंद निर्भर हृदयजात ॥ १७ ॥

काय मज पामरा शक्ति । वानावया तयांची कीर्ति ॥
ज्याचा तोच भक्तप्रीति । प्रकटवी पोथी कृपेनें ॥ १८ ॥

लोटांगण त्या साईचरणां । अभिवंदन श्रोतृगणां ॥
नमन साधू संत सज्जनां । प्रेमालिंगन सकळिकां ॥ १९ ॥
सहज लीलेनें वार्ता सांगती । जयांगभीं संपूर्ण नीती ॥
जयाचें केलें नित्यशांती । महानुभाव ध्याती ज्या ॥ २० ॥
सूर्या उपमितां नाहीं सोई । कीं तो सूर्य अस्तास जाई ॥
चंद्रा उपमूं तरी तो क्षयी । सदैव संपूर्ण साई हा ॥ २१ ॥
तया चरणीं हेमाड विनित । प्रेमें श्रोतयांलागीं विनवित ॥
परिसा जी कथा श्रद्धायुक्त । दत्त चित्त आवडीनें ॥ २२ ॥
भूमी उत्तम नांगरून । बीज ठेविलें आहे पुरून ॥
परी न वर्षतां तुम्ही कृपाघन । पीक तें निर्माण होईल का ॥ २३ ॥
पडतां संतकथा कानीं । पातकांची नुरे काहाणी ॥
पुण्यें अंकुरती कथा श्रवणीं । त्या हा पर्वणीचा लाभ ॥ २४ ॥
सलोकतादिचारी मुक्ति । नलगे तेथें आम्हां आसक्ति ॥
जडो त्या साईची निश्चळ भक्ति । परम प्राप्ति हीच आम्हां ॥ २५ ॥
आम्ही मुळींचे नाहीं बद्ध । काय आम्हां मुक्तीचा संबंध ॥
होवो संत भक्तीचा उद्बोध । तेणेंच कीं शुद्ध अंतर ॥ २६ ॥
जेथें न मीतूंपणस्फूर्ति । ऐसी जेका सहज स्थिति ॥
आम्हां व्हावी ते अभेदभक्ति । हेंचि साईप्रति मागूं ॥ २७ ॥
आतां श्रोतयां हीच विनंती । वाचूं घेतां ग्रंथ हातीं ॥
वाच्य वाचन वाचक व्यक्ति । एकात्मस्थिती देखावी ॥ २८ ॥
सोडूनि द्यावें हेमाडपंता । कीं तो न कर्ता या सच्चरिता ॥
केवळ भक्तांचिया निजहितार्था । कारण निमित्त तो एक ॥ २९ ॥
दैवें लाधला शिंपा त्यागिती । त्यांचे हातीचें गेलें मोती ॥
काय कीजे अश्वथ्योत्पत्ति । व्हावें न स्वार्थीं उदास ॥ ३० ॥

येथें शब्दमात्रा शब्दविता । नाहीं कोणी साई परता ॥
तोचि श्राव्य श्रवण श्रोता । ही एकात्मता न ढळावी ॥ ३१ ॥
ना तरी तें नाहीं वाचन । श्रवणीं सादर नाहीं कान ॥
जेथें न वृत्ती एकतान । पारखी कवण शब्दार्था ॥ ३२ ॥
श्रवणीं धरा निरभिमानता । श्रोते ही साईच भावावें चित्ता ॥
तरीच त्या श्रवणाची सार्थकता । अखंड अद्वैतता राखावी ॥ ३३ ॥
तेव्हांच सकल इंद्रिय प्रवृत्ती । साईरूप होतील निश्चिती ॥
जळीं जळतरंग स्थिती । ऐसिया वृत्ती समरसती ॥ ३४ ॥
तरीच ज्ञानियां परमार्थबोध । विनोदियांतें विनोदामोद ॥
कवितोकोविदां पदप्रबंध । ग्रंथीं या आनंद सर्वत्रां ॥ ३५ ॥
असो पूर्वीं या सच्चरितीं । अध्याय एकोनचत्वारिंशतीं ॥
एका निजोत्तम भक्ताप्रती । समर्थ जो करिती उपदेश ॥ ३६ ॥
असतां ते भक्त बाबापाशीं । भगवद्गीता चतुर्थाध्यायासी ॥
आरंभापासून आवर्तनासीं । होते ते समयासीं करीत ॥ ३७ ॥
एकीकडे चरणसेवा । मुखें हळूच पाठ म्हणावा ।
म्हणतां संपतां तेहतिसावा । घेतला चौतिसावा म्हणावया ॥ ३८ ॥
निश्चळ मनें लय लाउनी । म्हणत होते मनींचे मनीं ॥
परी नसतां कळेसें जनीं । असणार कोठुनी काय तरी ॥ ३९ ॥
म्हणू घेतां चौतिसावा । आलें साईनाथांचिया जीवा ॥
आतां येथें अनुग्रह करावा । सन्मार्ग दावावा भक्तोत्तमा ॥ ४० ॥
तया भक्ताचें नाम नाना । तंव बाबा म्हणती तयांना ॥
नाना कायरे पुटपुटसी मना । स्पष्ट रे कां ना वदसी मुखें ॥ ४१ ॥

केव्हांपासून मुखानें पाहें । कांहीं पुटपुट चालली आहे ॥
परी अवाज परिस्फुट नोहे । ऐसें हें गुह्य काय फिरे ॥ ४२ ॥

मग नाना वदती स्पष्ट । करीत आहें गीतेचा पाठ ॥
इतरां न व्हावी माझी कटकट । आहे ही पुटपुट तदर्थ ॥ ४३ ॥

असो ती झाली लोकांची गोष्ट । परी मजसाठीं बोल परिस्पष्ट ॥
तुझा तुला तरी कलेका पाठ । पाहूं दे नीट वदले श्री ॥ ४४ ॥

मग 'तद्विद्धि प्रणिपातेन' । उच्चस्वरें हा श्लोक म्हणून ॥
दाविला ना नाहीं प्रणिपात करून । ऐकतां समाधान बाबांस ॥ ४५ ॥

पुढें या श्लोकाचा अर्थ पुसतां । पूर्वाचार्य कथित अर्था ॥
यथा सांग नाना ही कथितां । बाबांनीं माथा डोलविला ॥ ४६ ॥

पुन्हां नानास करिती प्रश्न । 'उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं' ॥
नाना पाही हा त्रितीय चरण । करीं पां मनन तयाचें ॥ ४७ ॥

त्यांतील 'ते' या अक्षरापाठीं । अकारार्थीं अवग्रहा पोटीं ॥
अज्ञानपदें अर्थ परिपाटी । हो ते का उफराटी पाही पां ॥ ४८ ॥

शंकरानंद ज्ञानेश्वर । आनंदगिरी आणि श्रीधर ॥
मधुसूदनादि भाष्यकार । करिती ज्ञान पर जो अर्थ ॥ ४९ ॥

तो मान्य आहे जैसा सकळिकां । तैसाच आहे मजही ठावका ॥
परी अवग्रहें होणारिऱ्या कौतुका । जाणूनिया व्यर्थ कां मुकावें ॥ ५० ॥

ऐसें म्हणून साई कृपाघन । भक्त चकोर चातका कारण ॥
वर्षलेजे बोधामृतकण । झालें निरूपण पूर्वींच ॥ ५१ ॥

परी या साईलीलेचे वाचक । सर्वांसींच या अर्थासें कौतुक ॥
वाटलें नाहीं कांहीं साशंक । राहिले आश्चर्यकारक हें ॥ ५२ ॥

असो तयाचें समाधान । जेणें होईल सप्रमाण ॥
असा आणीक अल्प प्रयत्न । करितों अज्ञान समर्थना ॥ ५३ ॥

शुका सारिखा परमज्ञानी । विकल्पें झाली तयाही हानी ॥
अज्ञान प्रकटे विकल्पापासुनी । तें गुरुवांचूनी निरसेना ॥ ७८ ॥

प्रवेशतां विकल्प ज्ञानीं । होय ज्ञानिया ही अभिमानी ॥
विटे कांजीच्या थेंबें दुधाणी । होतसे घाणी दुग्धाची ॥ ७९ ॥

म्हणोनि अज्ञान समजावें आधीं । तन्निरासें मनःशुद्धि ॥
होतांच प्रकटेल ज्ञान निरवधी । अभेद समाधि लाधेल ॥ ८० ॥

जया द्रव्य वैभव ध्यान । विषयसेवनीं अतृप्तमन ॥
स्त्रीपुत्रांचें अखंड चिंतन । तयाचें ज्ञान अज्ञानची ॥ ८१ ॥

ऐसा धन सुत दारा मोहित । ज्ञानी असतां नेणें निजहित ॥
म्हणोनि जोंवर भक्ति विरहित । अज्ञानावृत्त ज्ञान त्याचें ॥ ८२ ॥

जीव जात अज्ञानयुक्त । अज्ञानांतून होऊनि मुक्त ॥
ज्ञानी आणिक ज्ञानातीत । होणें तें निश्चित ब्रह्मरूप ॥ ८३ ॥

अज्ञान जातां प्रकटे ज्ञान । क्षमाशाळी तो सज्ञान ॥
गेला न जोंवर देहाभिमान । तोंवर तो आधीन प्रकृतीचे ॥ ८४ ॥

रामकृष्णादि जे जे अवतार । संतसनकादि शिष्टप्रवर ॥
तयांच्या आज्ञेची प्रकृति किंकर । जियेनें तदितर भूलविले ॥ ८५ ॥

हृदयस्थ असतां सर्वांभूतीं । कोणी नेणें स्वरूपस्थिति ॥
ऐसीया मायेची अतर्क्यस्थिती । आवरणशक्ति अगाध ॥ ८६ ॥

तरी मी कर्ता मीची भोक्ता । सोडिल्यावीण खोटी अहंता ॥
तया हृदयस्था शरण न रिघतां । निजनिर्मुक्तता लाभेना ॥ ८७ ॥

नित्यानित्य वस्तु विवेचन । श्रवणमनन निदिध्यासन ॥
करा, व्हा, शमदमादि षट्कसंपन्न । तेणेंच निवर्तेन अज्ञान ॥ ८८ ॥

जग मजहून सारें भिन्न । मी तो परिमीत परिछिन्न ॥
देह तोचि मी हें भान । हे तों अज्ञान निर्मळ ॥ ८९ ॥

ज्ञानप्रतिपादक वेदांतशास्त्र । तेथ अनुबंध चतुष्टय प्रकार ॥
परम कारुणिक भाष्यकार । वर्णिती विस्तारपूर्वक ॥ ९० ॥

अधिकारी विषय संबंध तीन । अनुबंध चौथा म्हणजे प्रयोजन ॥
प्रयोजनाचें होतां विवेचन । अज्ञाननिवर्तन तें कळतें ॥ ९१ ॥

जीवब्रह्माची जी ऐक्यता । तीच मुख्य विषय या वेदांता ॥
त्या ऐक्यप्रमेयांतर्गत जी अज्ञानता । तन्निवर्तता तें प्रयोजन ॥ ९२ ॥

त्या मूलाज्ञानाची निवृत्ति । तीच कीं स्वरूपानंदप्राप्ति ॥
म्हणोनि करूनि युक्तिप्रयुक्ति । अज्ञानोच्छित्ती आवश्यक ॥ ९३ ॥

जों न भेदाचें निरसन । तों न कोणीही सज्ञान ॥
देहाभिमानी याचें ज्ञान । पूर्ण अज्ञान त्या नांव ॥ ९४ ॥

स्वयें मिरवी सज्ञान । करी अविहित कर्माचरण ॥
जळो त्याचें जागेपण । तो कुंभकर्ण निद्रिस्त ॥९५ ॥

वेदबाह्य ज्याचें वर्तन । न करी वर्णाश्रमपरिपालन ॥
तयाच्या चित्तशुद्धीचें साधन । अविद्यानिरसन हें एक ॥ ९६ ॥

सत्वादि त्रिगुणत्रिप्रकारें । शब्दादि विषय नानाविकारें ॥
उपस्थ आणि जिव्हाद्वारें । ब्रह्मादि सारे ठकियेले ॥ ९७ ॥

जगज्जंगम प्राणिजात । अनादि अविद्या माया परिवृत ॥
रागद्वेषादि विकारें मोहित । अज्ञानावृत हे सर्व ॥ ९८ ॥

अविद्येमाजी जीवबद्ध । त्याचें प्रकटावया रूप शुद्ध ॥
अविद्या काम कर्मबंध । तुटला संबंध पाहिजे ॥ ९९ ॥

दुग्धें तुडुंब गळती सड । तेथेंच घट्ट चिकटलें गोचिड ॥
परी तया अशुद्धीं आवड । दुग्धाची काय चाड तया ॥१०० ॥

पहा दुर्दर आणि भ्रमर। कमळ सुंदर दोघांचें घर ॥
परी परागीं भ्रमरा विहार। दुर्दुरा अहार चिखलाचा ॥ १०१ ॥

सन्मुख दिसे ज्ञानाचा गड्डा। अज्ञानाकडे मूर्खांचा ओढा ॥
अज्ञानचि वाटे ज्ञान मूढा। ज्ञानाचा पाढा काय तया ॥ १०२ ॥

होतां अविद्येचें निर्मूलन। स्वयें प्रकटे ब्रह्मज्ञान ॥
म्हणून अविद्येचें प्रतिपादन। आवश्यक जाण आरंभीं ॥ १०३ ॥

एका ब्रह्मज्ञानासमान। नाहीं पवित्र त्रिजगीं आन ॥
त्याच्याच उपदेशा अत्यंत मान। त्यावीण जीवन निष्फळ ॥ १०४ ॥

बुद्ध्यादिकांचा चेष्टा विषय। ब्रह्म हें असतें ऐसें कार्य ॥
तरी एकादें तरी इंद्रिय। तें हें होयसें दाखवितें ॥ १०५ ॥

ब्रह्मतत्त्व बुद्धिग्राही। 'बुद्धिग्राह्यमतींद्रिय' पाही ॥
ऐसें स्मृति गर्जतांही। श्रुतीस तें नाहीं संमत ॥ १०६ ॥

बुद्ध्यादिकांचा झाल्या अभाव। ग्रहण कारणचि झालें वाव ॥
मग ब्रह्माचा अस्तित्वभाव। उरला न ठाव मानावया ॥ १०७ ॥

करणगोचर जें जें कांहीं। तें तें आहे इतर नाहीं ॥
हें तों सर्वत्र प्रसिद्ध पाहीं। ब्रह्म कदाही असतां नये ॥ १०८ ॥

ऐसा होईल याचा अर्थ। परी तेणें होईल अनर्थ ॥
सूक्ष्मतारतम्यपरंपरार्थ। बुद्धिही सत् निरंतर ॥ १०९ ॥

होईना का तिचाही प्रळय। तथेंही ती वसे सत्प्रत्यय ॥
आत्मा विश्वाचें मूळ निःसंशय। अस्तित्वनिष्ठ लय सर्व ॥ ११० ॥

खडा मारितां घटावरती। आकारविलयें खापऱ्या उरती ॥
घटाकारा जरी निवृत्ति। खापऱ्या अनुवृत्तीदर्शक ॥ १११ ॥

जरी घटकार्याचा ध्वंस। घटास्तित्वा नाहीं नाश ॥
खापऱ्या कारण अनुवृत्तीस। कार्यास्तित्वांश तेणेपरी ॥ ११२ ॥

शून्यत्वीं ज्याचें पर्यवसान । ऐसें न केव्हांही कार्यप्रविज्ञापन ॥
अस्तित्वनिष्ठ लय हें प्रमाण । सत्प्रत्ययलीन सद्बुद्धि ॥ ११३ ॥
सर्व तीर्थें व्रतें पावन । पावनाहून पावन ज्ञान ॥
तया ब्रह्मज्ञानावाचून । भजनपूजन निरर्थक ॥ ११४ ॥
अविद्येनें चित्त मलिन । त्या चित्ताचें मलक्षालन ॥
नाहीं ईशभक्तीवांचून । भक्तीविण ज्ञान उपजेना ॥ ११५ ॥
म्हणून आधीं अज्ञान जाण । तयाचा बोध तयाचें निरूपण ॥
होतां होईल तद्बंधनिरसन । भक्तीच प्रमाण तयातें ॥ ११६ ॥
पायाग्रींचे डोळां अंजन । पडतां देखे भूमिगतधन ॥
तेवी भक्तीचें होतां अवलंबन । अज्ञाननिरसन ज्ञानोदय ॥ ११७ ॥
ज्ञान तेंच स्वरूपप्राप्ती । तया मूळ अज्ञाननिवृत्ति ॥
घडल्यावांचूनि ईशभक्ति । मायेची शक्ति अनिवार ॥ ११८ ॥
ज्ञानाअज्ञानाची भेसळ । अज्ञान वेंचूनि काढावें निखळ ॥
खडे टाकून घ्यावे तांदुळ । आधणीं निवळ वैरावया ॥ ११९ ॥
भूतीं भगवंत ठायीं ठायीं । ज्ञानयज्ञादि उपासनाहीं ॥
विश्वतो मुख कृष्णा जो पाही । अज्ञानदाही ज्ञानास्तव ॥ १२० ॥
आतां ज्ञानयज्ञाचें स्वरूप । " अहं ब्रह्मास्मि " जेथील यूप ॥
पंचमहाभूतें यज्ञमंडप । जीवेश्वर भेद पशु तेथें ॥ १२१ ॥
पंच इंद्रियें पंच प्राण । हेंच यज्ञाचे उपचारभरण ॥
मनबुद्धीचिया कुंडांमधून । प्रदीप्तीकरण ज्ञानाग्निचें ॥ १२२ ॥
यज्ञकर्ता जीव यजमान । करी अज्ञानघृतावदान ॥
आत्मानंदरसीं निमग्न । अवभृथस्नान जीवा घडे ॥ १२३ ॥

तात्पर्य अज्ञानघृतावाचून । कदा न प्रकटे ज्ञानहुताशन ॥
जीवेश्वर भेदातें जाळून । अभेदज्ञान प्रकट करी ॥ १२४ ॥

आदर्श स्वच्छ मलाच्छादित । वन्हि प्रकाश धूमावृत ॥
तैसें कामक्रोधाभिभूत ॥ अज्ञानें तिरोहित तें ज्ञान ॥ १२५ ॥

चंद्रबिंबा राहू ग्रासी । अथवा शेवालजैसें जलासीं ॥
तैसें स्वयंप्रकाश ज्ञानासी । आच्छादी कैसी ही माया ॥ ११६ ॥

मोठमोठ्या ज्ञात्यांची मती । भ्रष्ट होऊनि जाती अधोगती ॥
उपाय माहिती परीन तगती । आचरण करिती यथेच्छ ॥ १२७ ॥

डोळस असतां अंध होती । संग सोडूनि निःसंग वर्तती ॥
तेही बळें कुसंगें नाडती । आचरण करिती यथेच्छ ॥ १२८ ॥

वानप्रस्थ गृहस्थाश्रम घेती । करूं नये तें अचूक करिती ॥
जिया वस्तूची चिळस घेती । तीच स्वीकारिती प्रिय म्हणुनी ॥ १२९॥

प्रयत्नें जे पापें चुकविती । तेही अदृष्टें पापांत पडती ॥
काय म्हणावें ऐसिये स्थिती । ही काय ज्ञाती ज्ञान्याची ॥१३०॥

जरी मोठा ज्ञानी झाला । नेच्छी पापाचे सावलीला ॥
तरि तो कार्याकार्यज्ञतेला । भुले दीपाला पतंगसा ॥ १३१ ॥

पाप करणें हें अज्ञान । याची तया पूर्ण जाण ॥
परी हा काम प्रवृत्तिकारण । करी ना गुमान तयाची ॥ १३२ ॥

हें अवघें क्रियाजात । केवळ एका कामाचें चेष्टित ॥
काम सर्वानर्थांहेत । तोच कीं परिणत क्रोधरूपें ॥ १३३ ॥

कामगतीस जें अवरोध । तेंच तो काम होई क्रोध ॥
पदोपदीं हा मोक्षास विरुद्ध । ज्ञानप्रतिबंधक ही वृत्ति ॥१३४॥

कामक्रोध यांचा त्रास । जडलाच आहे या जीवास ॥
ब्रह्मस्वरूपाजवळपास । ज्ञानाचे पंक्तीस वास यांचा ॥ ११५ ॥

पाण्यावांचून बुडवितात । अग्नीवांचून जाळितात ॥
शस्त्रावांचून मारतात । दोराविण करितात बंधन ॥ १३६ ॥
तयापुढे ज्ञानीही न टिकत । ज्ञानियां करिती वैजेने चित ॥
महाप्रलय करण्याचें सामर्थ्य । नकळतां ग्रासित प्राणिया ॥ १३७ ॥
चंदनाचे वृक्षामुळीं । जैसीं काळसर्पाचीं वेटोळीं ॥
तैसी कामक्रोधाची खोली । वरून वेटाळी ज्ञानगर्भा ॥ १३८ ॥
इंद्रिये बुद्धि आणि मन । हीं त्या कामाचें आयतन ॥
तयांच्या योगें जीवाचें ज्ञान । झांकून मोहन घाली तया ॥ १३९ ॥
जरी तुम्हां पाहिजे चंदन । तरी सर्पांचे करा कंदन ॥
कामक्रोधाचें सारूनि आवरण । साधावें निधान ज्ञानाचें ॥ १४० ॥
न करितां सर्पाचें कंदन । लाभेल काय कवणा चंदन ॥
कृष्णसर्प संहारिल्यावीण । पुरलेलें धन लाभेल का ॥ १४१ ॥
तैसें परतत्व आत्मज्ञान । तें पदरीं पडावया कारण ॥
प्रकृति जवनिका निस्सारण । हें एकचि साधन तदर्थ ॥ १४२ ॥
म्हणोन आधीं इंद्रियनियमन । तेणें कामक्रोधां निर्दळण ॥
जीवकामक्रोधआधीन । अज्ञान आवरण ज्ञानास ॥ १४३ ॥
देहाहून इंद्रियें सूक्ष्म । मन तयांहून सूक्ष्मपरम ॥
बुद्धी मनाहूनही सूक्ष्मतम । परमात्मा बुद्धीहून सूक्ष्म ॥ १४४ ॥
सर्व संसारधर्म वर्जित । ऐसें हें परात्पर परमसत ॥
तो हा परमात्मा परमहित । तेंच अमृत निजरूप ॥ १४५ ॥
शुद्धबुद्ध नित्य मुक्त । तेंच तत्व अभेदस्थित ॥
तेंच परमानंदभूत । प्रत्यग्भूत चैतन्यातें ॥ १४६ ॥

जया नांम पंचीकरण । तेंच कीं मायारूपदर्शन ॥
अध्यारूपापवादैकसाधन । व्हावया प्रबोधन तयाचें ॥ १४७ ॥

अपंचीकृत पंचमहाभूतें । पंचतन्मात्रावदती ज्यातें ॥
तत्कार्य प्राणेंद्रिय मनोबुद्धीतें । सूक्ष्म शरीरता येते आत्मयाची ॥ १४८॥

पहा पंचीकृत पंचभूतें । तेथून विराटे उदया येतें ॥
तया आत्म्याचे स्थूलदेहातें । विराट ज्ञाते वदतात ॥ १४९ ॥

स्थूल सूक्ष्म शरीरांकारण ॥ केवळ स्वस्वरूपाज्ञान ॥
तेंच साभास अव्याकृत जाण । शरीर कारण आत्म्याचें ॥ १५० ॥

हें कारण शरीर ख्यात । जें चैतन्यप्रतिबिंबयुत ॥
केवळा ज्ञाना कारणभूत । अव्याकृत अव्यक्त ज्या नाम ॥ १५१ ॥

आत्म्याचें अज्ञान तें या कारण। ना निरवयव ना सावयव ना उभय जाण
केवळ ब्रह्मात्मैकत्वज्ञान । तेणेंच कीं निरसन या देहा ॥ १५२ ॥

स्वस्वरूपीं अवस्थान । तयासिच मोक्ष अभिधान ॥
यावीण मोक्ष नाहीं आन । स्वरूपावस्थान तो मोक्ष ॥ १५३ ॥

केवल ब्रह्मात्मैकत्व ज्ञान । जाहल्या होईल अज्ञाननिरसन ॥
म्हणून अज्ञान समाजवया जाण । तयाचें निरूपण आवश्यक ॥१५४॥

अविद्येनें शबळ झालें । तेणें ब्रह्मशबलत्व आलें ॥
तया सत् हें नाम ठेविलें । ऐसें तें पावलें वाच्यत्व ॥ १५५ ॥

जरी अतीन्द्रिय मुळचें वहिलें । बुद्धिग्राह्य वाचेनें केलें ॥
तेव्हांच तें मनीं प्रविष्ठलें । आकारा आलें ॐकारें ॥ १५६ ॥

या ॐकारब्रह्माचें ध्यान । सर्वं करितां ईश्वरस्मरण ॥
होई जयाचें देहावसान । पावे तो जननसार्थक ॥ १५७ ॥

असो या वाच्य ब्रह्मापासाव । अव्यक्ताचा प्रादुर्भाव ॥
अव्यक्तापासूनि महत्तत्व । उपजे अहंभाव त्या पोटीं ॥१५८॥
पंचतन्मात्रा अहंकारीं । पंचमहाभूतें त्या माझारीं ॥
पंचमहाभूतांचिया उदरीं । जग निर्धारीं जन्मलें ॥१५९॥
अविद्या माया रूपदर्शन । तेंच या जगाचें रूपलक्षण ॥
या अविद्येचें करावया निरसन । अज्ञानविवेचन आवश्यक ॥ १६०॥
अत्यंत विशुद्ध आणि निर्मळ । जें चिन्मात्र स्वरूप केवळ ॥
त्याहून वेगळें जें तें शबल । दोघांची भेसळ करितां नये ॥ १६१ ॥
लक्ष्य ब्रह्म जाणा निराळें । वाच्याहून तें अत्यंत निराळें ॥
म्हणून हीं अज्ञानाचीं पडळें । उपदेशबळें सारावीं ॥१६२॥
निद्रेमाजी पडतां स्वप्न । डोळे नसतां डोळस मन ॥
स्वयें देखे अखिल त्रिभुवन । अविद्याकारण या सर्वा ॥१६३ ॥
पाहूं जातां वस्तू एक । परी आभासेती आणिक ॥
रज्जू भासे सर्प देख । रजत शुक्तिके गर्भांत ॥ १६४ ॥
पहा सूर्याचे किरण केवळ । जन म्हणे तया मृगजळ ॥
परी हा केवळ मायेचा खेळ । मी ही हतबळ इजपुढें ॥ १६५ ॥
पेटलेलें कोलीत हातीं । जव्हां कोणी गरगर फिरविती ॥
अग्निकंकण दृष्टोत्पत्ती । येते ही ख्याती मायेची ॥ १६६ ॥
पाहूं जातां अग्नी खरा । अलातचक्रा नाहीं थारा ॥
तैसाच हा मायामोहपसारा । नसति या संसारा उत्पादी ॥ १६७ ॥
ऐसिया निर्धारें गेलिया भ्रम । संसार तेव्हांच पावे उपरम ॥
मी देह माझें कळत्रधाम । व्यर्थ परिश्रम हा सारा ॥ १६८ ॥

पुत्रपश्वादि तृष्णापाश । इहीं वेष्टिले जाऊनि अशेष ॥
म्हणविती ज्ञानी पंडितेश । सुख न लवलेश गांठीस ॥ १६९ ॥

शास्त्रकुशल प्रज्ञावान । दुजा नाहीं आपणासमान ॥
अंतरीं मोठा हा अभिमान । असमाधानकारक ॥ १७० ॥

हेच माया वा अज्ञान । अथवा अविद्या प्रकृतिप्रधान ॥
आरंभीं ज्ञानी यांचेंच निरसन । करितां मग ज्ञान उपतिष्ठे ॥ १७१ ॥

ज्ञान हें तों स्वयंप्रकाश । करणे नलगे याचा उपदेश ॥
अज्ञानाचा होतां निरास । ज्ञानोल्लास प्रकटेल ॥ १७२ ॥

तेजःपुंज एकादें रत्न । जातां केरा मातींत दाटून ॥
गेलीं वर्षांचीं वर्षें लोटून । बुजालें स्मरण तयांचें ॥ १७३ ॥

कर्मधर्मसंयोगप्राप्ति । कदा काळीं लागतां हातीं ॥
वाटे हारपली समूळ दीप्ति । दगडमाती संगती ॥ १७४

पुढें तें स्वच्छ घासतां । वरील काट माती जातां ॥
पावे तें पूर्वील तेजःपुंजता । तैसीच अवस्था ज्ञानाची ॥ १७५ ॥

माती काटतें अज्ञान । याच अज्ञानें आवृत्त ज्ञान ॥
करितां काट मातीचें निरसन । उजळेल रत्न सहजेंच ॥ १७६

पापकर्म विनाशक । नित्यानित्य वस्तुविवेक ॥
तोचि सत्व शुद्धि प्रदायक । तोचि उत्पादक ज्ञानाचा ॥ १७७ ॥

हें जग मायेचा बाजार । खऱ्या नकली वस्तु अपार ॥
खऱ्या म्हणूनि नकली घेणार । ऐसेंच गिऱ्हाइक फार तेथें ॥ १७८ ॥

तरी निवडावी कैसी नकली । भल्याभल्यांची बुद्धी थकली ॥
जिये लक्षणीं आणावी मुली । तीं तव समजलीं पाहिजेत ॥ १७९ ॥

म्हणोनि सर्वे लागे पारखी । नकली का दिसे खऱ्या सारखी ॥
हें तो दावील देखोदेखी । जाईल शेखीं अज्ञान ॥ १८० ॥
अज्ञान जातां राहील ज्ञान । होईल सहजचि माया निरसन ॥
उरेल तीचि सद्वस्तु जाण । नलगे प्रमाण प्रत्यक्षा ॥ १८१ ॥
सोज्वळ जरी बुद्धीचे डोळे । कल्पना तिमिरें असती आंधोळले ॥
हें तिमिर उपदेशें पळे । उरे जें सगळें तें ज्ञान ॥ १८२ ॥
वस्तुतः जरी मार्गीं माळ । दृष्टी देखतां सांज वेळ ॥
माळ असतां भासला व्याळ । अज्ञान मूळ कारण त्या ॥ १८३ ॥
खिशामाजील गुप्त दीप । उजळितां झाला अज्ञानलोप ॥
प्रकट झालें खरें स्वरूप । व्यालत्व आपोआप मावळलें ॥ १८४ ॥
म्हणोनि अज्ञानाचा अपाय । घालवावया उपदेश उपाय ॥
तदर्थ ज्ञानी झिजवोनि काय । अज्ञान तें काय उपदेशिती ॥ १८५ ॥
असतां प्रपंचीं वर्तमान । प्रसंगें प्रारब्धें जें आपन्न ॥
तें भूतकार्य अज्ञानजन्य । आधीं हें ज्ञान आवश्यक ॥ १८६ ॥
'सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म' । अविद्या माया सकळ भ्रम ॥
या भ्रमा जैं होईल उपरम । तैंच संभ्रम ज्ञानाचा ॥ १८७ ॥
ज्याचा गेला न देहाभिमान । तयासी कोण म्हणे सज्ञान ॥
अभिमानाचें अधिष्ठान । त्या नांव अज्ञान मूर्तिमंत ॥ १८८ ॥
जयास म्हणती मायेचा पूर । जयामाजी हें जगत चूर ॥
तो हा देखत मूळसंसार । अज्ञान मूळाधार तयास ॥ १८९ ॥
अज्ञानापासाव याचा उद्भव । अज्ञानजनित याचें वैभव ॥
एकत्वीं जो अनेकत्व भाव । तयाचा ठाव अज्ञान ॥ १९० ॥

किंचित प्रकाश किंचिदंधार। ऐसिया समयीं मार्गींचा दोर ॥
दोरचि असतां भासे विखार। भय अपार वाटतसे ॥ १९१ ॥
सर्पाभास केवळ अज्ञान। त्या अज्ञानें झांकिलें ज्ञान ॥
न होतां हें अज्ञाननिरसन। होईना मन निर्भय ॥ १९२ ॥
कोणास भासे सुमनमाळा। कोणास दिसे दंड डोळा ॥
एवंच हा भासचि सगळा। भ्रांतीच्या अवकळा अनिवार ॥ १९३ ॥
केवळ आगमवचनानुसारी। जो अस्तित्व श्रद्धानुकारी ॥
तोच ब्रह्मज्ञानाधिकारी। नास्तिक जन्मजन्मांतरीं नेणे तेच ॥ १९४ ॥
विश्व हें विपरीतदर्शीयां भ्रम। त्यांचा न फिटे जन्ममरण ॥ म ॥
ब्रह्म तत्व तयां जें दुर्गम। तें अत्यंत सुगम अधिकारीयां ॥१९५॥
येथें न कामीं येई प्रवचन। अथवा अनेक वेदस्वीकरण ॥
अथवा न मेधा ग्रंथार्थधारण। ग्रंथावलोकन बहुश्रुतता ॥ १९६ ॥
शब्दें होईल शब्दज्ञान। तेणें कां होईल वस्तुविज्ञान ॥
बुद्धी अतिविवेक संपन्न। वस्तू न तदधीन केव्हांही ॥१९७॥
श्रुतीनीं मोठी बांधिली हाव। परी न लाधतां वस्तूचा ठाव ॥
परतल्या ऐसें वस्तूचें वैभव। खुंटली धांव जाणिवेची ॥१९८॥
षड्दर्शनें टेकीस आलीं। अद्यापि वादच करीत राहिलीं ॥
आत्मवस्तू ठायींच ठेली। शब्दा न आकळली केव्हांही ॥ १९९॥
झाले मोठे शब्दपंडित। वस्तुसूर्यापुढें खद्योत ॥
एकदां झालिया वस्तु प्राप्त। मावळे समस्त शब्दजाळ ॥२००॥
जरीं घरा अंधारे रातीं। दीपप्रकाशें क्रिया चालती ॥
परी सूर्योदय होतां प्रभातीं। जन उपेक्षिती दीपातें ॥२०१॥

तरी जें नव्हे वाचेचा विषय । होईल कैसें तरी उपदेश्य ॥
म्हणोनि अज्ञाननिरसन ध्येय । असावें आख्येय वक्त्यातें ॥२०२॥
एक अस्तित्व बुद्धया उपासन । तेणेंच आत्मा होऊन प्रसन्न ॥
करी निजतत्त्वभाव प्रकाशन । होई उपलभ्यमान उपासका ॥ २०३ ॥
आत्म्याचे ठायीं परमात्म ध्यान । दोहीं माजी अभेदानुसंधान ॥
येणेंपरी करितां उपासन । आत्माचि प्रसन्न उपासका ॥ २०४ ॥
तया नाहीं अन्य साधन । तेणेंच व्हावें लागे प्रसन्न ॥
साधक पाहून आत्मप्रवण । आत्मा त्या आपणची करी कृपा ॥२०५॥
होतां ग्रंथाची विषयसमाप्ति । वक्ते श्रोतयां सदैव प्रार्थिती ॥
श्रवणश्रमार्थ क्षमा मागती । ही शिष्टरीति सर्वत्र ॥ २०६ ॥
तैसें नव्हे या सच्चरितीं । कर्तृत्व याचें न माझे माथीं ॥
स्वयें साईच निज कथा लिहिवती । लेखणी मज हातीं देऊन ॥२०७॥
म्हणून नव्हे मी ग्रंथकर्ता । येथें न श्रांत कोणी मजकरितां ॥
क्षमा कीजे श्रोतीं म्हणतां । आदळे माथा कर्तृत्व ॥ २०८ ॥
मज नाहीं येथें भूषण । किंवा नातळे अंगा दूषण ।
जेथें साईच कर्ता आपण । तयाचेनि संपूर्ण हा विषय ॥ २०९ ॥
घेऊनि साईचें अनुज्ञापन । केलें त्यांनीं जैसें कथन ॥
तैसें तैसें केलें मी लेखन । अज्ञानविवेचन श्रवणार्थ ॥ २१० ॥
प्रकट कराया निजवैभव । अपुला प्रताप आपुला गौरव ॥
प्रवेशोनि मजमाजी स्वयमेव । विषयार्थ गुरुदेव प्रकाशी ॥ २११ ॥
देईल जो या ग्रंथा दूषण । अथवा त्याचें मानी जो भूषण ॥
ते दोघे मज वंद्य पूर्ण । निज नारायणस्वरूप ॥ २१२ ॥

भक्ताचिया परमहिता । स्वयें निर्मोनि निज चरिता ॥
हेमाडाचिया धरोनि हाता । कथा लिहविता श्री साई ॥ २१३ ॥

जयाचा शरीरपरिग्रह । केवळ करावया लोकानुग्रह ॥
खंडावया कुतर्क दुराग्रह । लोकसंग्रह रक्षावया ॥ २१४ ॥

म्हणोनि हेमाड तया चरणीं । अनन्यभावें येई लोटांगणीं ॥
पुढील रसाळ कथांच्या श्रवणीं । व्हावें श्रोतृगणीं सावचित्त ॥ २१५ ॥

स्वस्ति श्री संतसज्जन प्रेरिते । भक्त हेमाडपंत विरचिते ॥
श्रीसाईसमर्थसच्चरिते । अज्ञाननिरसनं नाम
पंचाशत्तमोध्यायः संपूर्णः

श्री साई नाथार्पणमस्तु शुभं भवतु ॥